

MAŁGORZATA LIPSKA

Centralna Komisja Egzaminacyjna

OCENIAJĄCY OCENIANYMI...? NADZÓR PEDAGOGICZNY A WYNIKI EGZAMINÓW ZEWNĘTRZNYCH – WYBRANE ASPEKTY

Postrzeganie nauczycielskiego systemu kształcenia, rozumianego jako *system dydaktyczny stosowany przez nauczyciela w pracy z określonym oddziałem szkolnym*¹, zyskało nowy wymiar od momentu wdrożenia dwóch systemów oceniania: wewnątrzszkolnego i zewnętrznego. Dało nauczycielom wiele możliwości, ale też postawiło ich w nowej roli. Przed niebezpieczeństwami z tym związanymi, a zwłaszcza z zagrożeniem godności zawodowej nauczyciela przestrzegająca dr Maria Groenwald² podczas jednej z wcześniejszych konferencji z cyklu *Diagnostyka edukacyjna*.

Naturalną czynnością w procesie nauczania jest sprawdzanie i ocenianie osiągnięć uczniów. *Sprawdzanie osiągnięć uczniów jest upewnieniem się, czy uczniowie potrafią wykonywać określone czynności*³. *Informacja, jaką uzyskujemy o wyniku kształcenia wraz z komentarzem dotyczącym tego wyniku, jest oceną szkolną*⁴. Zarówno sprawdzanie, jak ocenianie są czynnościami zarezerwowanymi dla nauczyciela, który w procesie tym jest oceniającym – to prawda oczywista i niepodlegająca dyskusji. Jednak w codzienności szkolnej zdarzają się sytuacje, kiedy nauczyciel staje po drugiej stronie: jest ocenianym.

Zawód nauczyciela, należący do tzw. zawodów społecznych, których nadrzędnym celem jest działanie na rzecz dobra drugiej osoby lub grupy osób, jest z natury rzeczą taką profesją, w stosunku do której istnieją bardzo duże oczeki-

¹ Niemierko B., *Pomiar wyników kształcenia*, WSiP, Warszawa 1999, s. 19.

² Groenwald M., *Czy godność nauczyciela jest zagrożona egzaminem zewnętrznym?*, [w:] B. Niemierko (red.), *Diagnostyka edukacyjna. Teoria i praktyka*, PTDE, Kraków 2004, s. 175–181.

³ Niemierko B., *Wynik kształcenia*, [w:] Kruszewski K. (red.), *Sztuka nauczania. Czynności nauczyciela*, PWN, Warszawa 2004, s. 55.

⁴ Ibidem, s. 95.

wania społeczne⁵. Nauczyciele szkół podstawowych i gimnazjów doświadczyli już konsekwencji funkcjonowania w warunkach konfrontacji z oczekiwaniami społecznymi. Dzieje się tak podczas corocznych egzaminów zewnętrznych. Publikowane wyniki są szeroko dyskutowane w mediach. Praca szkół, a co za tym idzie – i nauczycieli jest poddawana publicznej ocenie, ze wszelkimi możliwymi konsekwencjami tej oceny. W takiej samej sytuacji, dodatkowo wzmocnionej dużymi emocjami związanymi z tegoroczną, pierwszą maturą zewnętrzną, znaleźli się również nauczyciele szkół ponadgimnazjalnych. Sytuacja wywołana egzaminami zewnętrznymi postawiła nauczyciela w nowej roli – dotychczas oceniającego, stał się ocenianym.

Szeroko rozumiana ocena społeczna to jeden z aspektów oceny efektów pracy nauczyciela. Kolejnym jej aspektem jest ocena pracy nauczyciela dokonywana z mocy prawa⁶. Ta wieloaspektowość oceny efektów pracy nauczyciela jest zasadniczym wątkiem niniejszych rozważań. W związku z obszernością tej problematyki, w prezentowanym opracowaniu przyjrzymy się jednemu jej wycinkowi, związanemu z wykorzystaniem wyników egzaminów zewnętrznych w nadzorze pedagogicznym.

Zgodnie z założeniami rozporządzenia⁷ regulującego zasady sprawowania nadzoru pedagogicznego, organy sprawujące ten nadzór prowadzą planowe i systematyczne mierzenie jakości pracy szkół i placówek. Mierzenie jakości rozumiane jest jako *zespół zorganizowanych i systematycznych działań organów sprawujących nadzór pedagogiczny, służących ocenie stanu, warunków i efektów pracy dydaktycznej, wychowawczej i opiekuńczej oraz innej działalności statutowej szkół i placówek, a także ocenie postępu w tym zakresie*⁸.

Rozpatrując tę problematykę z perspektywy dyrektora szkoły, zobligowanego do prowadzenia wewnętrznego mierzenia jakości, możemy w cytowanej definicji odnaleźć elementy, które wskazują na możliwości, jakie daje wykorzystanie w tym procesie wyników egzaminów zewnętrznych. Dane, uzyskiwane corocznie dzięki systemowi oceniania zewnętrznego, pozwalają na zaplanowanie systematycznych działań, które pozwolą na ocenę efektów pracy dydaktycznej oraz postępu w tym zakresie.

⁵ Sęk H., *Wypalenie zawodowe u nauczycieli – społeczne i podmiotowe uwarunkowania*, [w:] J. Brzeziński, Z. Kwieciński, *Psychologiczno-edukacyjne aspekty przesilenia systemowego*, Toruń 2000, s. 100–103.

⁶ Na mocy prawa praca nauczyciela podlega ocenie zgodnie z zasadami zapisanymi w Karcie Nauczyciela oraz stosownych aktach wykonawczych. W prezentowanym referacie ocena nauczyciela rozumiana jest znacznie szerzej, jako ocena jakości nauczycielskiego systemu kształcenia, będąca efektem sprawowanego nadzoru pedagogicznego.

⁷ Rozporządzenie MENiS z dnia 23 kwietnia 2004 r. w sprawie szczegółowych zasad sprawowania nadzoru pedagogicznego, wykazu stanowisk wymagających kwalifikacji pedagogicznych, kwalifikacji niezbędnych do sprawowania nadzoru pedagogicznego, a także kwalifikacji osób, którym można zlecać prowadzenie badań i opracowywanie ekspertyz, Dz. U. nr 89, poz. 845.

⁸ Ibidem.

Jeżeli przyjmiemy założenie, że nauczyciel jest poddany sprawdzaniu, którego konsekwencją jest ocena efektów jego pracy, można podjąć próbę odpowiedzi na kilka zasadniczych pytań związanych z tym procesem. Na niektóre odpowiedzi można znaleźć w stosownych unormowaniach prawnych, na inne – szukając analogii ze sprawdzaniem i ocenianiem uczniów w diagnostyce edukacyjnej, a także w jej metodologii.

1. Jakie są cele sprawdzania i oceniania jakości pracy nauczyciela?

Zasadniczym celem nadzoru pedagogicznego jest doskonalenie systemu oświaty, a zwłaszcza jakościowy rozwój szkół, wspomaganie rozwoju ucznia oraz nauczyciela⁹. Od momentu wprowadzenia egzaminów zewnętrznych osiąganie tego celu nabrało szerszego znaczenia. Nauczyciele, dyrektorzy szkół, wizytatorzy kuratoriów oświaty i organy prowadzące szkoły systematycznie otrzymują zobiektywizowane informacje o osiągnięciach uczniów¹⁰. Mają możliwość uzyskania obrazu ucznia na tle klasy i szkoły, a także porównania jego wyniku z wynikami innych absolwentów w skali kraju. Sylwetka ucznia wyłaniająca się na podstawie wyniku egzaminu jest opisana w odniesieniu do jednolitych w całym kraju wymagań egzaminacyjnych. Przekazywanie tego typu informacji szkołom niesie za sobą wiele szans, ale także wiele niebezpieczeństw, którym poświęcono dużo uwagi na poprzednich konferencjach z cyklu Diagnostyka edukacyjna.

2. Kto jest sprawdzającym, a kto jest poddawany sprawdzaniu?

Poddany sprawdzaniu jest nauczyciel. Natomiast odpowiedź na pytanie o sprawdzającego wcale nie jest tak jednoznaczna. Na mocy prawa bezpośredni nadzór pedagogiczny nad efektami pracy nauczyciela sprawuje dyrektor szkoły, ale w skali województwa również kurator oświaty. Biorąc pod uwagę tylko przywołany we wstępie społeczny wymiar egzaminów zewnętrznych, grono zainteresowanych efektami pracy nauczyciela znacznie się poszerzy. Przede wszystkim będą do niego należeli uczniowie i ich rodzice, w dalszej kolejności – organ prowadzący szkołę oraz szkoły wyższego szczebla. Natomiast dla jakości pracy dydaktycznej najważniejszą z osób sprawdzających będzie sam zainteresowany i sposób, w jaki wykorzysta wyniki egzaminów zewnętrznych do autoewaluacji systemu kształcenia.

⁹ Ibidem.

¹⁰ Problematyce komunikowania wyników poświęcono Biuletyn Badawczy CKE nr 3, www.cke.edu.pl

3. Jakimi metodami sprawdzana i oceniana jest jakość pracy nauczyciela?

Metody, którymi posługuje się nadzór pedagogiczny, rozumianymi od kilku lat jako mierzenie jakości pracy szkoły, są określone w omawianym już akcie prawnym¹¹. W związku z powyższym pojawiają się kolejne pytania:

- Które ze sposobów mierzenia jakości pracy szkoły wymagają od dyrektora szkoły odwołania się do wyników egzaminów zewnętrznych?
- Jak w procesie mierzenia jakości pracy szkoły wykorzystać informacje o osiągnięciach uczniów uzyskane w wyniku oceniania zewnętrznego?

Bezpośrednie odwołanie do wyników egzaminów zewnętrznych w odniesieniu do dyrektora szkoły pojawia się w tekście rozporządzenia jako jeden ze sposobów mierzenia jakości pracy szkół, jednak pozostałe wymienione sposoby mierzenia jakości również wymagają ich uwzględnienia.

Analiza poszczególnych sposobów mierzenia jakości z uwzględnieniem wyników egzaminów zewnętrznych przekracza ramy niniejszego opracowania. Jako przykład można rozważyć pierwszy z wymienionych w rozporządzeniu sposobów, czyli *kontrolowanie realizacji przez szkołę lub placówkę wymagań określonych w przepisach prawa*. Dyrektor szkoły, pełniąc nadzór pedagogiczny, zobowiązany jest między innymi do kontroli zgodności organizacji i funkcjonowania szkoły z przepisami prawa. Analizując obowiązki dyrektora w tym zakresie w kontekście efektów pracy dydaktycznej, można odwołać się do aktów prawnych regulujących działalność dydaktyczną szkoły. Jednym z głównych założeń reformy edukacji było zapewnienie nauczycielom autonomii w wyborze realizowanych programów nauczania. W trosce o jakość edukacji ustawodawca określił ramy tej swobody, ogłaszając podstawy programowe oraz standardy wymagań egzaminacyjnych obowiązujące we wszystkich szkołach o uprawnieniach szkół publicznych. Rozpatrując wyniki egzaminu zewnętrznego, powinniśmy odnosić je do tych elementów procesu dydaktycznego, które decydują o jego przebiegu, a w konsekwencji – o wyniku. Dokumentami regulującymi proces kształcenia, a także mającymi decydujące znaczenie w określaniu priorytetów w pracy dydaktycznej, są programy nauczania. Jak wynika z analizowanego zapisu rozporządzenia, można na tej podstawie sformułować dwa podstawowe zadania, jakim powinien sprostać dyrektor, sprawując kontrolę nad przestrzeganiem prawa w szkole, rozpatrywanym z perspektywy systemu egzaminowania zewnętrznego. Są to:

- kontrola przebiegu procesu dydaktycznego w kontekście zagwarantowania realizacji całej *Podstawy programowej*, mającej zapewnić wszechstronny rozwój ucznia,
- kontrola przebiegu procesu dydaktycznego w kontekście standardów wymagań egzaminacyjnych, mających zapewnić przygotowanie ucznia do egzaminu zewnętrznego.

¹¹ Rozporządzenie MENiS, op. cit.

Dyrektor będzie w tym zakresie szukał odpowiedzi m.in. na następujące pytania:

- Czy programy nauczania stanowiące szkolny zestaw takich programów zapewniają realizację całej *Podstawy programowej*?
- Czy wybrane programy nauczania zapewniają przygotowanie ucznia do egzaminu zewnętrznego?

Każdy z kolejnych sposobów mierzenia jakości powinien być rozważony z perspektywy wykorzystania wyników egzaminów zewnętrznych, a w szerszym ujęciu – z perspektywy metodologii diagnostyki edukacyjnej.

Od 1999 r., kiedy to formalnie wprowadzono do szkół mierzenie jakości jako formę sprawowania nadzoru pedagogicznego, mierzenie jakości i diagnostyka edukacyjna współistniały obok siebie. Szkoły stanęły przed trudnym metodologicznie zadaniem badania skuteczności własnych działań. Pojawiły się w związku z tym najróżniejsze pomysły i propozycje, jak wywiązać się z tego obowiązku. Problem był i pozostaje bardzo poważny, ponieważ dotyczy wszystkich szkół i nauczycieli. W tym samym czasie następował dynamiczny rozwój diagnostyki edukacyjnej, nauki o warunkach, przebiegu i wynikach zorganizowanego uczenia się¹², której metodologię można wykorzystać w pełnieniu nadzoru pedagogicznego, zwłaszcza w odniesieniu do wykorzystania wyników egzaminów zewnętrznych. Miejmy nadzieję, że w przyszłości tak się stanie, ponieważ pozwoli to na uprawomocnione wnioskowanie o nauczycielskich systemach kształcenia oraz ograniczy niebezpieczeństwo nieetycznego wykorzystywania do tego celu wyników egzaminów zewnętrznych.

4. Czy trafne jest wykorzystywanie wyników egzaminów zewnętrznych w procesie nadzoru pedagogicznego?

Kontynuując rozważania na temat wykorzystania wyników egzaminów zewnętrznych w procesie sprawowania nadzoru pedagogicznego, warto spojrzeć na ten problem z punktu widzenia diagnostyki edukacyjnej. Jeżeli przyjęliśmy założenie o analogiach między oceną jakości nauczycielskich systemów kształcenia i procesem sprawdzania osiągnięć uczniów, spróbujmy przeanalizować tę kwestię, wykorzystując rozszerzoną teorię trafności teoretycznej sformułowaną przez Samuela Messicka. Jeśli uznamy tezę Messicka, że *trafność sprawdzania [...] jest stopniem, w jakim wyniki sprawdzania są użyteczne, tj. przynoszą informację, która może być odpowiednio wykorzystana*¹³, to powinniśmy następnie zadać pytanie: czy spojrzenie na nauczycielski system kształcenia poprzez pryzmat wyników egzaminów zewnętrznych przynosi nam takie informacje, które mogą być odpowiednio wykorzystane? Czy wykorzystanie wyników egzaminów zewnętrznych w procesie sprawowanego nadzoru jest trafne?

¹² Niemierko B. *Wynik kształcenia*, op. cit., s. 107.

¹³ Ibidem, s. 89.

Do szukania odpowiedzi na pytanie o walidację sprawowanego nadzoru pedagogicznego można wykorzystać macierz postępującą aspektów trafności S. Messicka (tab. 1.)¹⁴.

Tab. 1. Macierz postępująca trafności teoretycznej według Messicka

Funkcje oceny trafności Uzasadnienie trafności	INTERPRETACJA wykorzystania wyników egzaminów zewnętrznych w procesie oceny jakości nauczycielskiego systemu kształcenia	ZASTOSOWANIE wykorzystania wyników egzaminów zewnętrznych w procesie oceny jakości nauczycielskiego systemu kształcenia
na podstawie zebranych dowodów	A. trafność teoretyczna	B. trafność teoretyczna + stosowność i użyteczność
Na podstawie przewidywanych konsekwencji	C. trafność teoretyczna + stosowność i użyteczność + kształtowanie wartości	D. trafność teoretyczna + stosowność i użyteczność + kształtowanie wartości + skutki społeczne

Cztery pola macierzy odpowiadają podstawowym zagadnieniom trafności teoretycznej. Dokonując analizy problemu, przechodzimy stopniowo przez kolejne aspekty walidacji. Należy pamiętać o tym, że ustalanie trafności jest procesem złożonym, który wymaga analiz wszystkich danych dotyczących założeń, przebiegu, a przede wszystkim skutków wykorzystania wyników egzaminów zewnętrznych w nadzorze pedagogicznym.

Przyjrzyjmy się zatem kolejnym aspektom trafności wykorzystania wyników egzaminów zewnętrznych w nadzorze pedagogicznym i sformułujmy pytania, jakie powinny być postawione w poszczególnych zakresach walidacji.

- Trafność teoretyczna, którą możemy oszacować na podstawie zebranych dowodów: jak mogę udowodnić, że istotnym, ale nie jedynym elementem w sprawowaniu nadzoru pedagogicznego są wyniki egzaminów zewnętrznych?
- Trafność teoretyczna, stosowność i użyteczność, również szacowana na podstawie dowodów: czy odwoływanie się w nadzorze pedagogicznym do wyników egzaminów zewnętrznych zostało przeprowadzone zgodnie z zasadami teorii oceniania, z uwzględnieniem uwarunkowań kontekstowych nauczycielskiego systemu kształcenia oraz obowiązującymi przepisami i poniesionymi nakładami?
- Trafność teoretyczna, stosowność i użyteczność oraz kształtowanie wartości, szacowane na podstawie przewidywanych konsekwencji: jakie konsekwencje dla kształtowania postaw nauczycieli przyniesie odwołanie się, bądź zaniechanie odwoływania się, do wyników egzaminów zewnętrznych w procesie oceny jakości nauczycielskiego systemu kształcenia?

¹⁴ Tabelę opracowano na podstawie koncepcji S. Messicka omówionej w: Niemierko B., *Pomiar...*, op. cit., s. 174–178.

- Trafność teoretyczna, stosowność i użyteczność, kształtowanie wartości i skutki społeczne, również szacowane na podstawie przewidywanych konsekwencji: jakie długofalowe konsekwencje społeczne przyniesie wykorzystanie wyników egzaminów zewnętrznych w procesie nadzoru pedagogicznego?

Dokonanie pogłębionych analiz trafności omawianego problemu powinno być prowadzone na podstawie opracowanych kryteriów. Mając na uwadze ograniczone możliwości niniejszego opracowania, pozostawię ten wątek otwarty.

Biorąc pod uwagę znaczenie decyzji dotyczących bezpośrednio wnioskowania o nauczycielskim systemie kształcenia, należy zwrócić szczególną uwagę na konieczność pogłębionych analiz trafności konsekwencyjnej¹⁵ (dolny wiersz tab. 1). Zgodnie z założeniami koncepcji Messicka, ten aspekt trafności może dotyczyć przewidywanych konsekwencji. Dlatego też, planując działania związane z wykorzystaniem wyników egzaminów zewnętrznych w procesie nadzoru pedagogicznego, warto zwrócić uwagę, jakie szeroko pojęte konsekwencje przyniesie takie działanie. Mając na uwadze doniosłość egzaminów zewnętrznych i rangę oceny jakości pracy nauczyciela, osoby sprawujące nadzór pedagogiczny powinny pamiętać o niebezpieczeństwach związanych z wykonywaniem zadań wynikających z wykorzystania wyników egzaminów zewnętrznych. Od nauczyciela – w spełnianiu jego roli zawodowej – wymaga się kreatywności, a ta może pojawić się jedynie wtedy, kiedy nowym, trudnym zadaniom towarzyszą pozytywne uczucia¹⁶. Jak pokazują badania prowadzone wśród nauczycieli w momencie wdrażania reformy edukacji, *najgroźniejsza z punktu widzenia skutków reformy może być postawa pozornego przyzwolenia. Nauczyciele dostosują się do nowych ram organizacyjnych szkół, bo nie będą mieli innego wyboru. Jednak w wyborach programów i metod pracy kierować się będą swoimi dotychczasowymi przyzwyczajeniami*¹⁷. M.in. te problemy powinniśmy rozważyć, analizując dolny wiersz tab. 1., ponieważ w przyszłości będą one skutkować określonymi działaniami nauczycieli. Warto o tym pamiętać, planując nadzór pedagogiczny oraz rozważając konsekwencje stawiania problemu egzaminów zewnętrznych w ocenie jakości nauczycielskich systemów kształcenia.

Zakończenie

W prezentowanych rozważaniach zasygnalizowano jedynie niewielki wycinek wybranych aspektów wykorzystania wyników egzaminów zewnętrznych w procesie sprawowania nadzoru pedagogicznego. Dyrektor szkoły w stosunku do nauczycieli czy wizytator w stosunku do podległych mu szkół, formułując

¹⁵ Ibidem, s. 91.

¹⁶ Sęk H., *Wypalenie ...*, op. cit., s. 101.

¹⁷ Putkiewicz E., Zahorska M., *Wyznaczniki akceptacji reformy*, [w:] Putkiewicz E., Siellawa-Kolbowska K.E., Wiłkomirska A., Zahorska M., *Nauczyciele wobec reformy edukacji. Raport z badań*, ISP, Warszawa 1999, s. 156.

problemy, wzmacnia określone działania nauczycieli, ale powinien mieć też świadomość, że jednocześnie osłabia inne. To ogromna odpowiedzialność zarządzających.

W podsumowaniu można stwierdzić, że:

- znaczące korzyści dla procesu oceny jakości nauczycielskich systemów kształcenia może przynieść wykorzystywanie elementów diagnostyki edukacyjnej w procesie nadzoru pedagogicznego;
- wykorzystanie wyników egzaminów zewnętrznych wymaga od osób sprawujących nadzór określonych umiejętności związanych z interpretacją tych wyników oraz wykorzystaniem ich w praktyce;
- formułując problemy nadzoru, warto dokonywać pogłębionych analiz ich trafności ze szczególnym uwzględnieniem trafności konsekwencyjnej;
- problematyka wykorzystania wyników egzaminów zewnętrznych w procesie sprawowania nadzoru pedagogicznego, z uwagi na swą doniosłość otwiera nowe pole badawcze, wymagające pogłębionej eksploracji.